

Domagoj Grečl

Ifigenija ili dobrovoljna žrtva za domovinu

Δίδωμι σώμα τούμὸν Ἑλλάδι.
(Euripides, Iphigenia Aulidensis)

Žrtvovanje u Aulidi

Ifigenija je kći Agamemnonova i Klitemestrina, sestra Orestova, Elektrina i Hrisotemidina; Homer je naziva Ifijanasom. Prema starijem predanju, Ifigenija je Klitemestrina i Agamemnonova posvojenica: Helena je začela Ifigeniju s Tezejem, a djevojčicu je odmah poslije rođenja predala svojoj sestri Klitemestri; dakle, po toj verziji, Ifigenija je Klitemestrina sestrična (= sestrina kći).

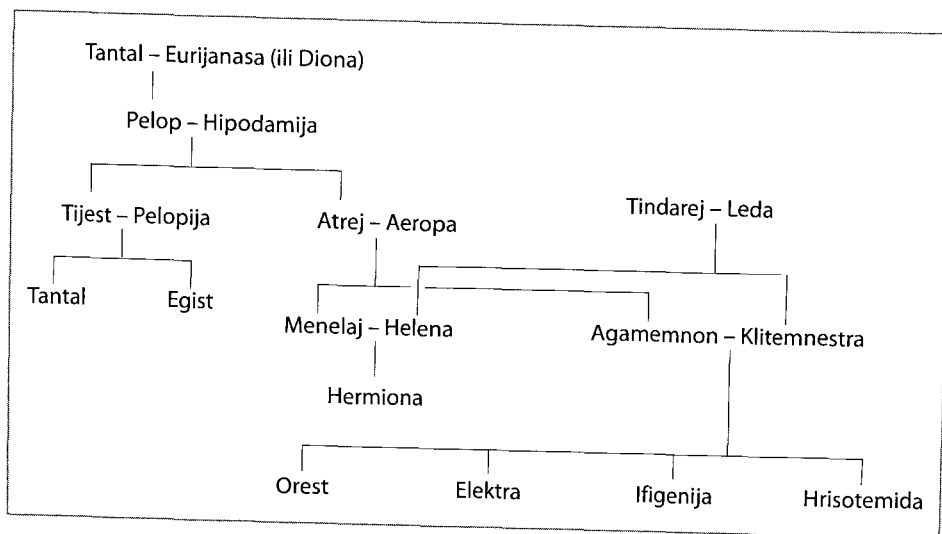
Ifigenijina sudbina vezana je uz događaje u Trojanskoj ratu. Kad se grčka flota drugi put skupila u Aulidi, zatišje na moru (ili snažni sjeverni vjeter) onemogućilo je brodovima polazak k Troji. Prorok Kalhant, οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος (*pogãdãč ù ptice prvi*, kako ga naziva Homer, Il. 1, 69), objavio je da božici Artemidi treba prinijeti kao žrtvu Agamemnonovu kćer Ifigeniju kako bi otklonili bezvjetricu koju je prouzročio Agamemnon uvrijedivši božicu. Agamemnon je, naime, ubio njezinu svetu životinju ili se hvalio da je isto tako dobar lovac kao ona. Pod pritiskom Menelaja i Odiseja šalje Agamemnon svojoj supruzi glasnika u Arg s porukom da Ifigeniju odmah pošalje u Aulidu gdje će se ona udati za Ahileja. Želeći spasiti kćer, Agamemnon u tajnosti šalje i drugoga glasnika Klitemestri s novom porukom da ne šalje Ifigeniju od kuće. Ali Menelaj je uhvatio ovoga drugog glasnika, pročitao drugu poruku i sukobio se s bratom. Primivši prvu poruku, Klitemestra je, ništa ne sluteći, pohitala s Ifigenijom u Aulidu uvjerenja da vodi kćer ususret bračnoj sreći. U Aulidi je njihovu radost zamijenila najveća bol. Kad je istina otkrivena, majka i kći preklinjale su Agamemnona da odustane od okrutne namjere, a i Ahilej se zakleo da će svim svojim snagama zaštititi nevinu djevojku. Ifigenija je pak shvatila nužnost ove žrtve i sama je odlučila da umre za dobro svoje domovine. Dok su grčki junaci pognutih glava stajali oko žrtvenika, ona je hrabro izložila svoj vrat Kalhantovu bodežu. Kad se začuo tup udarac, Kalhant je objavio da je Artemida učinila Ifigeniju besmrtnom, a na žrtvenik je stavila košutu koju je njegov bodež ubio. Po drugim pričama, na žrtveniku je Ifigenija preobražena u junicu, medvjedicu ili staru ženu te je u tom obliku nestala, ili pak da ju je Ahilej sklonio sa žrtvenika i odveo skitskoj kraljici.

Prema najpoznatijoj legendi, Artemida je prenijela Ifigeniju u Tauridu i tamo je postavila za svećenicu svoga hrama. Tauridom je tada vladao kralj Toant, a Ifigenijina je dužnost bila, po starom običaju zemlje, da prinosi božici na žrtvu sve stran-

ce. Jednoga su dana uhvaćena dva stranca, Ifigenijin brat Orest i njegov prijatelj Pilad, koji su po nalogu delfijskoga proročišta došli u Tauridu kako bi ukrali čudotvorni Artemidin kip. U razgovoru pred žrtvenikom Ifigenija je prepoznala brata, a potom je pripremila bijeg zajedno s njim i Piladom. Pod izgovorom da je prije žrtvovanja potrebno očistiti žrtve i božičin kip, Ifigenija je sišla s Orestom i Piladom do mora i žurno se ukrcala s njima na lađu. Hramske slugе obavijestile su Toanta o bijegu Ifigenije i stranaca, a uz to je iznenada počela jaka bura koja je vraćala lađu na obalu Tauride. Posejdon je na Atenin zahtjev smirio more, a Toant je odustao od potjere kad mu je Atena objasnila da će Ifigenija ubuduće biti Artemidina svećenica u Brauronu.

O Ifigenijinu povratku u Grčku postoji nekoliko verzija. Kažu da je ona s Orestom i Piladom pobjegla s Tauride na otok Smint gdje je kao Apolonov svećenik boravio Hriseidin i Agamemnonov sin Hris. Bojeći se Toanta, Hris je namjeravao bjegunce vratiti u Tauridu, no majka mu je otkrila da je on Ifigenijin i Orestov polubrat. Kad su se prepoznali, Orest i Hris ubili su Toanta, a potom su s Ifigenijom sretno otplovali u Grčku. U međuvremenu je do Elektre stigla vijest da su Orest i Pilad prinijeti na žrtvu; da bi to provjerila, krenula je Elektra k Pitiji u Delfe i tamo je stigla u isto doba kad i Ifigenija s Orestom. Elektra je vjerovala da je Ifigenija kriva za Orestovu smrt te je pri prvom susretu napala sestru i pokušala ju je oslijepiti ugarkom sa žrtvenika. Uto se pojavio Orest koji je spriječio tu nesreću.

Ifigenija je do kraja svoga života obavljala dužnost Artemidine svećenice, a poslije smrti pokopana je u Brauronu. Po Pausaniji, Ifigenija je umrla u Megari, dok drugi kažu da kao Ahilejeva supruga živi na otoku Leuki. Mnogi su se gradovi u Grčkoj (Brauron, Sparta, Arg), Maloj Aziji (Komana u Kapadokiji), na Siciliji (Sirakuza) i u Italiji (Aracija) hvalili da posjeduju staru kultnu statu Tauridske Artemide koju su donijeli Ifigenija i Orest.

Mit o Ifigeniji obradio je Euripid u tragedijama »Ifigenija u Tauridi« i »Ifigenija u Aulidi«. Likovne umjetnosti prikazuju događaje iz Ifigenijina života tek od kraja 5. st. pr. Kr. Dvije su teme — scena žrtvovanja i susret Ifigenije s Orestom — najprije prikazane u monumentalnom slikarstvu (Timant). Te su teme obrađivane i u primijenjenoj umjetnosti helenističko-rimskog vremena (prikazi na gemama i kamejama, etruske urne, rimski sarkofazi). Žrtvovanje Ifigenije prikazano je na fresci u Pompejima (Casa del poeta tragico).

Zna li Homer za žrtvovanje Ifigenije

Ifigenija je prvobitno poseban oblik egejske »Velike Božice« koji je i dalje živio kao Artemidina epikleza (ἐπικλησις) ili kao njezina svećenica. Spominje se i kao Hekata: *Znam da je Hesiod u svojoj pjesmi Popis žena pjevao da Ifigenija nije umrla, već da je Artemidinom voljom postala Hekata* (Pausanija 1, 43). Također je Ifigenija glavno lice u atičkom mitu i mitu o Atridima. U Brauronu prinose su joj se haljine žena koje su umrle u babinjama:

*A ti ćeš, Ifigenija, u Brauronu
na stijenam' svetim svećenica bož'ci bit,
a ondje ćeš i mrijeti, sahranjena bit,
za nakit će ti halje, tkanja prekrasna
polagat, ženam' što u domu ostaju,
u porodu kad umru... (Euripid, »Ifigenija u Tauridi«).*

Euripid stavlja Ifigenijino grobno svetište blizu hrama Artemide Brauronije, koja je u obližnjoj Ἄλαι Ἀραφνηίδες nazvana Ταυροπόλος ili Ταυροπόλα. I u Megari se nalazio herojon (ἥρώον) s njezinim grobom. *Kažu da tu [tj. u Megari] postoji i herojski spomenik Ifigenijin jer je, navodno, i ona umrla u Megari* (Pausanija 1, 43). Herodot upozorava da je Ifigenija identična s božicom Παρθένος kod Tauridana kojoj su se prinose ljudske žrtve: *...Tauridani imaju ovakve običaje. Brodolomce i sve Helene koji im padnu šaka prinose na žrtvu Ifigeniji i to na ovaj način: prvo ih posvećuju i onda udare batinom po glavi. Neki kažu da im bacaju tijela sa stijene u ponor (jer se hram nalazi na visokoj i strmoj stijeni), a glavu im nabiju na kolac. Drugi se slažu s tim da se glava natiče na kolac, ali kažu da se tijelo ne baca sa stijene u ponor, nego se pokapa u zemlju. A za božicu kojoj se prinose takve žrtve kažu sami Tauridani da je to Ifigenija, kći Agamemnonova. Sa zarobljenim neprijateljima ovako postupaju: odsiječe svaki od njih jednome glavu i nosi je svojoj kući, pa je natakne na dugačku motku i podigne visoko iznad krova, najčešće iznad dimnjaka. Tvrde da ove glave lebde kao čuvari nad cijelom kućom. Žive od rata i pljačke* (Herodot 4, 103). U Hermioni bila je štovana Artemida Ifigenija. U Egiri (Ἄγειρα) stajao je u Artemidinu hramu kip Ifigenijin za koju Egirani smatraju da je prvobitna vlasnica hrama: *Tu [tj. u Egiri] je i hram Artemide s kipom u tehnici naših dana. Službu svećenice vrši djevojka dok joj ne dođe vrijeme za udaju. Tu stoji i stari kip za koji stanovnici Egire*

kažu da je to Ifigenija, Agamemnonova kći. Ako je istina to što kažu, jasno je da je u početku tu bio podignut i Ifigenijim hram (Pausanija 7, 26).

Za povezivanje Braurona i Tauride pridonosi, osim sličnosti imena Tauropolska Artemida (Ταυροπόλα) i Tauridska Artemida (Ταυρώ ili Ταυρική), još jedan brauronski kulturni običaj koji podsjeća na stare ljudske žrtve; na božičinu svečanost jednog su čovjeka porezali po vratu da bi mu iscurilo nekoliko kapi krvi:

...kad god narod svetkuje,
za otkup one krvi tvoje neka vrat
muškarac pod mač prigne, svoju pusti krv,
da božici se svetoj počast iskaže! (Euripid, »Ifigenija u Tauridi«).

Kulturni kip Artemidin u Brauronu oteli su Perzijanci i prispio je kasnije kod Sirijaca u Laodikeju. Atički kulturni mit pripovijeda o ranijoj otmici toga kipa koji su zajedno s atičkom djevicom oteli perzijski Lemnjani. Pritom su već oblikovane neke polazne točke mita u »Kiprijama« i kod tragičara, naročito Euripida. Pored uobičajene verzije da je Ifigenija bila jedna od kćeri Agamemnona i Klitemestre, javlja se i druga da je ona dijete Tezeja i Helene i da ju je Helena rodila u atičkoj Afidni ili u Argu te ju je prepustila svojoj sestri Klitemestri u Argu gdje ju je Agamemnon kao zakonito dijete priznao i othranio: [U Argu] je hram Ejlitije, zavjetni dar Helene iz onog vremena kada je Tezej s Piritojem otišao k Tesproćanima, a Dioskuri su uzeli Afidnu i Helena je vraćena u Lakedemon. Kažu da je ona bila trudna [tj. zatrudnjela je s Tesejem], da je rodila u Argu i Ejlitiji sagradila hram. Kćer koju je rodila dala je Klitemestri (jer je Klitemestra već tada živjela s Agamemnonom), a sama se Helena kasnije udala za Menelaja (Pausanija 2, 22).

Ifigenijino je žrtvovanje u Aulidi, pored Agamemnonove obijesti i Kalhantove presude, također motivirano jednim starim Agamemnonovim zavjetom da će žrtvovati najljepše što se u godini rodi. Zna li »Ilijada« za žrtvovanje Ifigenije? Aristarh (Ἀριστάρχος) iz Samotrake drži Ifijanasa iz »Ilijade« identičnom s Ifigenijom. Naime, u »Ilijadi« kaže Agamemnon:

»Kćeri imadem tri u domu složenu dobro
imam Laòdiku kćer, Hrisotèmidu, Ifijanàsu.«

To pobija dakle da Homer poznaje ovu sagu. Zaista neobično je jednu kraj drugu imati dvije kćeri sličnoga imena: Ifigenija i Ifijanasa. Ifijanasa se spominje u »Ilijadi« (9, 145. 287), u Sofoklovoj »Elektri« (157) i kod Lukrecija (»O prirodni« 1, 85). Kod Euripida (»Orest« 23) nastupa na Ifijanasi mjesto Ifigenija. Ipak, nalazi se Ifijanasa u »Kiprijama« (fragment 12 Ki., 14 Bethe, 15 Allen) kao četvrta Agamemnonova kći. Koje je karakterne crte i motive iz mita u obje Euripidove drame o Ifigeniji pjesnik nadopisao, koje je on zatekao — nije lako odgovoriti. Kombinirajući kult Tauropolske Artemide kojoj su prinošene ljudske žrtve s ljudskim žrtvama poznatim iz Tauride za djevičansku božicu, mogao je Euripid, vjerojatno pod utjecajem sličnosti imena Ταυρώ i Ταυροπόλα, stvoriti priču o kulturnom kipu Tauridske Artemide koju su

Žrtvovanje Ifigenije, freska u Pompejima (63–79. po. Kr.)

Ifigenija i Orest donijeli u Atiku. Ta je verzija mita postigla da su mnoga mjesta u Grčkoj i Italiji za sebe tvrdila da posjeduju pravi kulturni kip Tauridske Artemide koji je Orest vratio. Po Higinu (fab. 121), Toant progoni Ifigeniju i Oresta sve do otoka Sminta i tamo ga je ubio njihov polubrat Hris, tj. vjerojatno se vraća na Sofoklovu dramu; slično govori i u fab. 122 o susretu Ifigenije i Oresta u Delfima s Elektrom koja je nakon Aletova stupanja na prijestolje u Miken tamo potražila sa-

François Perrier: Žrtvovanje Ifigenije (između 1632. i 1633)

vjet. Prema Nikandru (Ant. Lib. 27), Ifigeniju nije Artemida pretvorila u košutu nego u mláda bika, a kasnije je kao božica Orsilohija (Ὀρσιλόχεια) prenijeta na otok Leuku da bi bila družica blaženog Ahileja. Ovidije spominje Ifigeniju više puta: *Metamorfoze* 12, 24 i d., 13, 181 i d.; *Tristia* 4, 4, 63 i d.; *Ex Ponto* 3, 2, 43 i d. Najpoznatija slika s prikazom žrtvovanja u Aulidi bila je u Pompejima; također kao reljef na novo-atičkom tzv. Kleomenovu žrtveniku (Altare con Sacrificio di Ifigenia; danas u Firenci, Galleria degli Uffizi).

Ifigenija u Tauridi

»Ifigenija u Tauridi« bila je prvi put izvedena oko g. 412. pr. Kr. Tragedija se osniva na poznatoj građi iz grčke mitologije iz ciklusa priča o Tantalidima/Atridima. Praotac Tantal je zbog svoje drskosti prema bogovima »zaradio« prokletstvo koje se proteže i na njegove potomke, u koje se ubrajaju i Ifigenija i njezin brat Orest. Događaji koje prethode radnji tragedije opisani su u »Ifigeniji u Aulidi« koja je napisana nakon »Ifigenije u Tauridi«. Orest je u Ateni oslobođen krivnje za ubojstvo matere, ali dio Erinija nije s tom odlukom zadovoljan te i dalje progoni materoubojicu. Orest po Apolonovu savjetu odlazi u Tauridu da bi donio u Atenu kip božice Artemide koji je pao s neba.

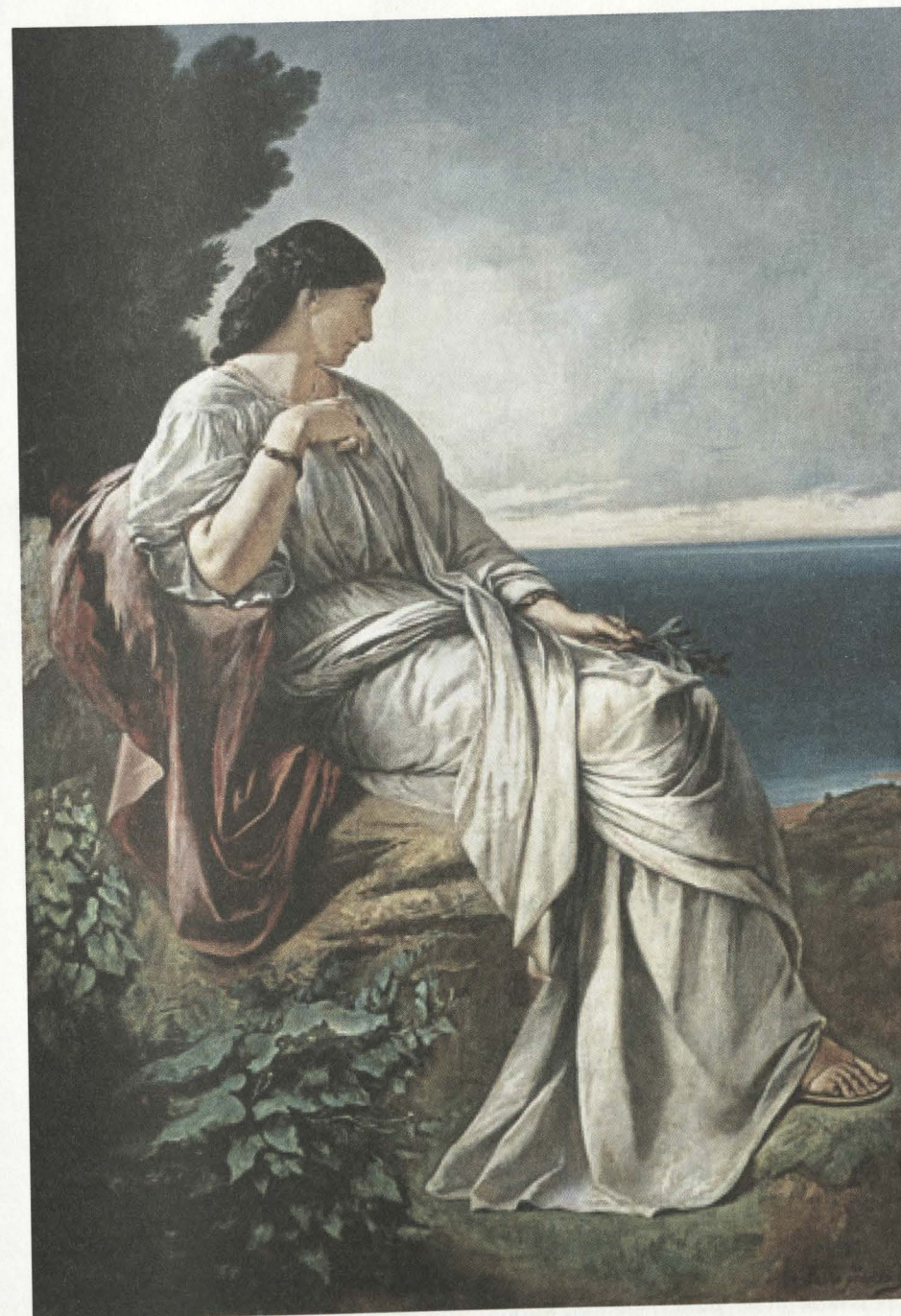
Znatno mjesto u Euripidovim djelima zauzima tema prijateljstva. Kao primjer pravog i nesebičnog prijateljstva prikazuje se odnos Oresta i Pilada u »Ifigeniji u Tauridi«. U toj je tragediji prikazano plemenito natjecanje kada je svaki od drugova pripravan umrijeti za spas drugoga, što pobuđuje divljenje Ifigenije.

Što je Ifigenijina dužnost u Tauridi, to ona sama kaže na početku tragedije:

*Po davnom običaju gradskom žrtvujem
Helena svakog koji stigne u zemlju.
Ja žrtvu posvetim, a drugi — groze li! —
u hramu božičinu ovdje kolju je (Euripid, »Ifigenija u Tauridi«).*

Oresta koji treba oteti Artemidin kip progone Erinije (u Racovu prijevodu *Srde*). Dio se, naime, Erinija pokorava Ateninoj presudi i udomile su se u svetištu pored suda; one Erinije koje se nisu pokorile Ateninu sudu gonile su Oresta i dalje. Euripid Orestova djela izvršena u ludilu donosi na pozornicu u obliku izvještaja pastira:

*No uto jedan od njih skoči iz spilje
i stade — glavom gore-dolje tresе on
pa jeca, stenje; ruke, prsti dršću mu
i bijesom bjesni, viče kao lovac baš.
...meku teladi
i lavež pasa držo on za glasove
i mislio da ono Srda rika je.
...on trže mač*

Anselm Feuerbach: *Ifigenija u Tauridi* (1862)

*i među junad se zaleti kao lav
pa gvoždem mlati po slabinam', rebrima;
od božica se Srda — misli — brani on.
I krvavom se pjenom more osulo.
...kad ga minu bijesa jar —
po bradi se pjena cijedi (Euripid, »Ifigenija u Tauridi«).*

Radnja se kod Euripida često ne završava prirodno iz razvoja samih događaja, nego se zaplet raspleće na lak način, na spravi se bez poziva pojavi bog — *deus ex machina*, kao simbol božanskog spašavanja — i jednim mahom razmrsi ili spriječi katastrofu. Tako se i u »Ifigeniji u Tauridi« pojavljuje božica Atena.

Artemida postavlja Ifigeniju svećenicom među Tauridanima. Orest dolazi po Artemidin kip. Aristotel u Poetici (1455a) odaje priznanje Euripidu zbog načina na koji je obradio prepoznavanje. Prizor »prepoznavanja« brata i sestre razrađen je s velikim umjetničkom snagom.

Agamemnon se zavjetovao da će najljepše što se u godini rodi žrtvovati Artemidi:

*...»Vođo naše vojske helenske,
Agamemnone, od kopna s lađam' krenut neš,
Artemidi dok kćerku Ifigeniju
ne zakolješ, jer božici svjetlonoši
obreće žrtvu — najljepši plod godine.
Klitemestra u domu tebi rodi kćer,
dar za me ponajljepši — nju prikaži sad!« (Euripid, »Ifigenija u Tauridi«).*

Po tome, krivnja Agamemnonova spram božice igra sporednu ulogu. To je lijepo objasnila Elektra u istoimenoj Sofoklovoj tragediji:

*Artemida ti može reći tko je kriv
što Aulidom se tada silan prostro mir,
što niotkuda vjetra ne stiže ni dah.
No znamo to i bez njē. Čuh da otac moj
zalutao je jednom boginji u gāj
za jelenom što pjegast bijaše i smeđ,
a resio ga bogat parožaka splet.
Pa s uspjehom kad svoj završio je lov,
opsòvao je nešto, sve onako gord.
A boginja za kâznu vojsci spriječi plov,
i zatraži da otac žrtvuje joj kćer.
Tek tad će lađe moći svoj odvezat vez,
a dotle nema puta ni pod Ilij sam,
ni povratka u rodni željeni već kraj.
I premda očev otpor bješe vrlo dug,*

Valentin Serov: Ifigenija u Tauridi (1893)

*Artemidi povratit morao je dūg,
i tako sestra posta boštvu žrtven dar,
a ne što tako htjede oca moga brat (Sofoklo, »Elektra«).*

Taurida je današnji poluotok Krim u Crnome moru. Ifigenija je vodila gotovo dvadeset godina okrutni ritual žrtvovanja stranaca. Naravno da se Ifigenija i Orest nisu odmah prepoznali jer je Orest prije dvadeset godina, kad ga je Ifigenija posljednji put vidjela, bio još dojenče, a i oboje su vjerovali da je onaj drugi umro. Ifigenija, koja je dugo vremena bila odsutna iz svoje domovine, ispitala je stranca iz Grčke (za kojega još nije znala da joj je brat) o Heleni, uzročnici Trojanskoga rata, o lutanjima Odisejevim (koji se još uvijek nije vratio kući), o smrti Ahilejevoj, o Agamemnonu, njezinu (i Orestovu) ocu, o svojoj majci Klitemestri, zatim kako je njezina majka umrla, te najzad o njoj samoj, Ifigeniji, što se u Grčkoj o njoj govori. Ifigenija daje Orestu pismo koje on čita i shvati da je pred njim njegova sestra. To je takozvana anagoriza (ἀναγνώρισις — prepoznavanje), dramski element antičke tragedije. Anagorizom se naziva u tragediji preokret (μεταβολή) od neznanja jednoga (dramskog) lika u znanje.

Po starijoj verziji Artemida je načinila Ifigeniju besmrtnom. Prema Hesiodu i Stesihoru, ona nije umrla nego je po Artemidinoj volji postala Hekata (Hesiod, »Katalog žena«, fr. 23b M.-U. = Pausanija 1, 43; Stesihor, »Orestija«, fr. 215 Page). Prema Euforionu, prinesena je kao žrtva u Brauronu i zamijenjena je medvjedicom. Po

drugoj verziji, božica ju je nastanila na Otoku blaženih, nazvala Orsilohijom i udala za Ahileja. Prema Diktisu Krećaninu, Ahilej je spasio Ifigeniju i otpremio u Skitiju, te je i on išao za Ifigenijom do Otoka blaženih. Tauridani su je smatrali božicom. Prema još jednoj verziji, Ifigenija je kći Agamemnona i Astinome. Nju su Tauruskiti zarobili i načinili svećenicom Artemide, tj. Selene. Prema najpoznatijoj verziji, Ifigenija je u Tauridi postala Artemidinom svećenicom i usmrćivala je pred njezinim oltarom putnike koje je tamo zanjela bura. Ondje je Ifigeniju pronašao njezin brat Orest koji je došao u Tauridu zajedno s prijateljem Piladom po zapovijedi delfijskoga proročišta da bi oteli i odnijeli u Heladu kip Tauridske Artemide koji je, po predaji, pao s neba. Oni su se zajedno vratili u domovinu. O mjestu smrti i pogrebu Ifigenije također postoji proturječnost.

Vrativši se od Tauridana, ona se iskrcala u Brauronu i ostavivši tamo drveni kip Artemidin, pošla je u Atenu i Arg. Iz Braurona kip su odvezli u Suzu, a zatim ga je Seleuk I. poklonio stanovnicima sirijske Laodikeje. Orest je podigao u Atici hram u Halama (Ἁλαί) blizu Braurona gdje je smješten kip, a kasnije su Ifigeniju pokopali u Brauronu. Prema megarskoj verziji, Ifigenija je umrla u Megari; tamo joj je i svetište. Prema drugoj verziji, Artemidin se kip čuvao u hramu Artemide Ortije u Sparti. Kip su pokazivali također na Rodu, u Komani, u Siriji. Statua Ifigenije bila je u Egiri u Ahaji. Hram Artemide Ifigenije bio je u Hermioni. Uopće, ime i kult Ifigenije susreće se svuda gdje je štovana Artemida.

Ifigenija u Aulidi

U »Ifigeniji u Aulidi« opisani su događaji koji su prethodili događajima u »Ifigeniji u Tauridi«. Građa potječe iz kruga priča o rodu Atrida koji je sav posut krvlju i ubijanjem. Jezgra se vrti oko priča o Agamemnonu, vođi grčke vojske u Trojanskoj ratu — poznatom prije svega iz Homerove »Ilijade«, ali i u »Odiseji« on igra važnu sporednu ulogu. Pripovjednu nit u mitu o Atridima tvori priča o Agamemnonovoj kćeri Ifigeniji. Kad grčka oružana sila nije mogla napustiti luku Aulidu zbog duge bezvjetrice, Agamemnonu je prorečeno da mora svoju kćer žrtvovati kako bi umilostivio božicu Artemidu. Agamemnon je to učinio primoran nevoljom i time je na sebe navukao mržnju svoje žene Klitemestre koja ga je, zajedno sa svojim ljubavnikom, ubila nakon njegova povratka iz Troje. Klitemestru je pak ubio njezin sin kako bi osvetio oca. Euripid razvija samo jedan isječak toga mita, naime opisuje samo događaje u Aulidi. Agamemnon želi namamiti Ifigeniju i njezinu majku pod lažnom izlikom da će se u Aulidi udati za Ahileja, dok bi on ustvari Ifigeniju žrtvovao. Na početku drame želi Agamemnon odustati od svoje namjere, ali je prekasno: majka i kći već su prispjele. S jedne strane Agamemnon ne bi želio ubiti svoju kćer, ali s druge strane on ne želi uskratiti poslušnost božici — to više jer grčka vojska uporno zahtijeva žrtvu i prijeti ustankom ako on ne pristane na žrtvovanje Ifigenije. Agamemnonov je položaj time potpuno tragičan, pogotovo jer Euripid u svojoj obradi mita eliminira Agamemnonovo prijašnje svetogrđe kojim je zapravo božicu razljutio: Agamemnon je u Euripidovoj obradi naprosto izručen božičinoj samovolji.

»Ifigenija u Aulidi« osniva se na sižeju iz kikličke poeme »Kiprije« (Κύπρια). To je jedno od najljepših Euripidovih ostvarenja. Zanimljiva je ulazna pjesma kora halkidskih žena na početku drame. Prenoseći formu epskoga kataloga u lirske metre, Euripid pruža sliku utaborenih brodova i njihovih junaka. U svojoj »Ifigeniji u Aulidi« Euripid je dao prekrasan primjer samopožrtvovanja za sreću domovine. To je osnovni motiv tragedije gdje junakinja daje dobrovoljno sebe kao žrtvu za dobrobit Grčke.

To je posljednja tragedija Euripidova. Izgleda, kako primjećuje Tronski, da Euripid nije dramu dovršio pa je kod nas došla u nešto prerađenom obliku. *Mučnu legendu o žrtvovanju Ifigenije prenio je Euripid po svom običaju u svakidašnju sferu beznačajnih ljudi i sitnih osjećaja, ali ju je, s druge strane, ukrasio novim likovima kojih je uvođenje pretvorilo barbarsko žrtvovanje u samopožrtvovni pothvat* (Tronski).¹ U obradi Klitemestrina lika opaža se težnja da se nađe psihološka podloga za ubojstvo muža koje će se dogoditi poslije, tek izvan granica predmeta ove tragedije.

Dok je Ifigenija prije usrdno molila za svoj život i salijetala očevo srce nježnim osjećajima te kazala da je bolje živjeti u sramoti nego umrijeti u slavi (κακῶς ζῆν κρείσσοιν ἢ καλῶς θανεῖν)²:

*Kad imala bih, oče, kao Orfej glas
i kad bih mogla stijene pokretati njim,
i kad bi svakog mogo moj očarat pjev,
zablistala bih glasom. Ali moja moć
u suzama je samo, zato čuj mi plač!
(Baca se pred oca na koljena)
Pred koljena ti padam, dragi oče moj,
i vapim ko pribjegar: nemoj gazit cvijet,
što ova ti ga rodi, i u preran grob
strovalit me i silom goniti u Had,
jer slast je svakom biću sunca gledat sjaj.
Ta ja od svijetu prva tebe ocem zвах,
a i ti mene kćerkom. Koljenu se tvom
priljubih prva ja i slušah tvoju riječ.
A ti mi reče: »Dijete, žudno čekam čas
da ugledam te sretnu pored muža tvog
gdje dostojno svog oca život živiš nov.«
A ja se tvoje brade, upravo ko sad,
dotakoh i ovako odgovor ti dah:
»O, hoće l' ikad biti da ko čovjek star
u domu mom se nađeš kao dragi gost
da uzvratim ti muku očinsku i skrb.«*

¹ И. М. Тронский, *История античной литературы*, Москва, 1983, с. 149.

² »Ta jадno živjet bolje je no sjajno mrijet« (prev. K. Rac).

*Koliko li se dobro riječi sjećam tih,
a ti ne mareć za njih meni spremaš smrt.
Ne čini toga, oče, ja te zaklinjem
i Pelopom i ocem tvojim Atrejem
i majkom što me rodi trpeć tešku bol,
da sada opet pati za me drugi put.
A što se mene tiče Aléksāndrov brak
i Helenin i zašto smrt mi nosi on?
O pogledaj nas, oče, poljubac nam daj,
nek to u smrti bude spomen meni drag
ukoliko te moja neće ganut riječ.*

(Orestu)

*O braco moj, ti mala pomoć možeš bit,
no i u djece ima osjećaj za bol,
pa i ti sa mnom plači, moli oca svog
da smiluje se sestri, da je mine smrt.*

(Agamemnonu)

*Gle, šuti on! No šutnjom on te moli baš
da život mi poštediš. Sažali se na nj!
Tu moli ti se dvoje tvojih najbližih,
udavača već kći i s njom dječčić taj.
I poslušaj sažetak mojih riječi svih:
Za čovjeka je svakog ponajveća slast
da gleda sunca sjaj, a ne u Hadu mrak,
i bolje bijednik živ, nego mrtav div (Euripid, »Ifigenija u Aulidi«),*

Poslije ona vidi jasno svoj put i spremna je njime poći da helenskom oružju osigura pobjedu. Ifigenija, dakle, smisao pohoda Grka na Troju, koji ovisi o njezinoj žrtvi, otkriva s jedne druge strane. Euripid motiv dobrovoljnoga žrtvovanja života dovodi do osobito efektna vrhunca. Predmetom drame postaje obrat u duši mlade žene koji je od straha od smrti i strastvene želje za životom vodi k sabranoj i sasvim svojevoljno prihvaćenoj spremnosti na žrtvu:

*...na me gleda zemlja sva i helenski nam čitav rod,
da im na put krenem lađe da donesem Troji slom
i da Helena se kazni zajedno sa Parisom,
pa da barbari spoznađu da je njihov jalov trud
otimati sebi žene našom zemljom slobodnom.
Moja smrt je cijena za to i stog vječne slave sjaj
čeka mene koja nosim Heladi slobode dan.
Domovini ti me rodi, a ne sreći vlastitoj,
domovini stog i treba žrtvovati život svoj.*

*Tisuće junaka idu, naoružan rod nam sav
veslo hvata, svetit želi povrijeđeni ugled naš,
junački se borit hoće, za Heladu slavno past,
pa zar samo ja da priječim cijele zemlje pothvat taj?
Bi li pravo bilo, majko? Ne bi, odgovor je moj.
A i ovo nek se zna: Ahilej zbog života mog
ne smije u sukob ni s kim, jer ga može snaći smrt,
a junaka jednog smrt je gora no smrt žena svih.
Traži li Artemida od mene glavu, život moj,
mogu li se ja ko smrtnik opirat božanstvu tom?
Ne, ne mogu.*

Je li ikad ijedna žena klikkala s toliko ponosa i umirala tako slavno kao Ifigenija?

*...Zato dajem za Heladu život mlad,
evo me na žrtvu vama i na grâda Troje pad.
To će bit mi spomenik i moja djeca, čast i pir.
Barbarin nek uvijek služi slavnom rodu helenskom,
Helen neka bude vladar, a barbarin nek je rob (Euripid, »Ifigenija u Aulidi«).*

»Ifigenija u Aulidi« izvedena je posmrtno g. 406. ili kasnije. Pripovijest o Ifigeniji donosi i Ovidije u »Metamorfozama« (12. knjiga). Eshil u »Agamemnonu« ništa ne govori o zamjeni Ifigenije na žrtveniku košutom. Po Eshilu bi se, dakle, moglo zaključiti da je Ifigenija žrtvovana:

*A gdje si bio onda kad je čovjek taj
bez smilovanja svoju žrtvovao kćer
ko janje izmed svojih stada runastih
da stiša tračkih vijavica huk (Eshil, »Agamemnon«).*

Homer ni u »Ilijadi« ni u »Odiseji« ne spominje događaje u Aulidi.

Bezvjetrica je kazna božice Artemide koju je jednoć uvrijedio Agamemnon. Neće biti vjetra sve dok Agamemnon ne žrtvuje svoju kćer Ifigeniju božici. Upravo kad je Kalhant htio nož zabiti Ifigeniji u grudi, umiješala se Artemida. Ugrabila je Ifigeniju i »odnijela« je u Tauridu. Danas bismo malo slobodnije mogli govoriti o »teleportaciji«.

Ifigenija u Delfima

Poslije su književnici obrađivali i događaje nakon Tauride, tj. Ifigenijine doživljaje u Delfima. Građa za »Ifigeniju u Delfima« potječe iz Sofoklova »Aleta« (fragment 97-103 N.), čiji je sadržaj po svoj prilici ovaj (usp. Higin, fab. 122): U Mikenu je stigla lažna vijest o žrtvovanju Oresta i Pilada u Tauridi. Alet, sin Egistov, popeo se na atridsko prijestolje. Elektra se uputila u Delfe da bi od Apolona zatražila savjet. U isto doba stigla je Ifigenija s Orestom i Piladom u Delfe. Glasnik koji je donio laž-

nu vijest u Mikenu prokazao je Elektri Ifigeniju kao ubojicu njezina brata. U gnjevu htjela je Elektra svojoj sestri spaliti oči ugarkom sa žrtvenika. Orest se bacio između obje žene; Elektra i Orest su se prepoznali.

Neki kažu da je Ifigenija u Aulidi žrtvovana

Lukrecije poznaje samo verziju da je Ifigenija bila žrtvovana u Aulidi (on Ifigeniju naziva Ifijanatom). Zbog njegove izuzetne ljepote, citirat ću taj Lukrecijev opis žrtvovanja Ifigenije:

*Izbrani danajski vođe ovako počinise zločin
kada u Aulidi oltar Dijane djevice krvlju
Ifijanase gnusno oskvrnuše, mahniti vjerom.
Čim njoj, djevici, vrpca valovitu obavi kosu
te joj s obiju strana po licu jednako pade,
i čim opazi oca gdje žalostan stoji uz oltar
i pomoćnike do njega gdje mačeve kriju pod plaštem,
narod dok lije tu suze u žalosti gledajuć na nju,
pade od straha nijema na koljena, na zemlju dolje.
Jadnici ne može ništa da pomogne u tome času
to što prvi put po njoj kralj taj postade otac,
nego rukama slûgû bi zgrabljena, do žrtvenika
bi odvedena, al ne da poslije svečane žrtve
u slavlju svadbenom pođe do žrtvenika, uz pratnju,
nego da nedužna – kriva u vrijeme baš udaje svoje
žrtvom postane jedna, ko jagnje, svog vlastitog oca
da bi se brodovlju pružio odlazak povoljan, sretan (Lukrecije, »O prirodi«).*

Ni Pindar izgleda ne poznaje verziju priče po kojoj je Ifigenija spašena u Aulidi:

*Dušu je njenu [tj. Klitemestrinu] možda mučila
i srdžbu ljutu njenu budila
kći Ifigenija, koja je daleko od zavičaja
zaklana na Euripu³ bila (Pindar, 11. pitijska).*

I po Properciju Kalhant je Ifigeniju žrtvovao:

*[Kalhant] je zario nož agamèmnonskôj djevojci u vrat
da bi Atrejev sin na krvav pošao put (Propercije 4, 1, 111–112).*

Etimologija

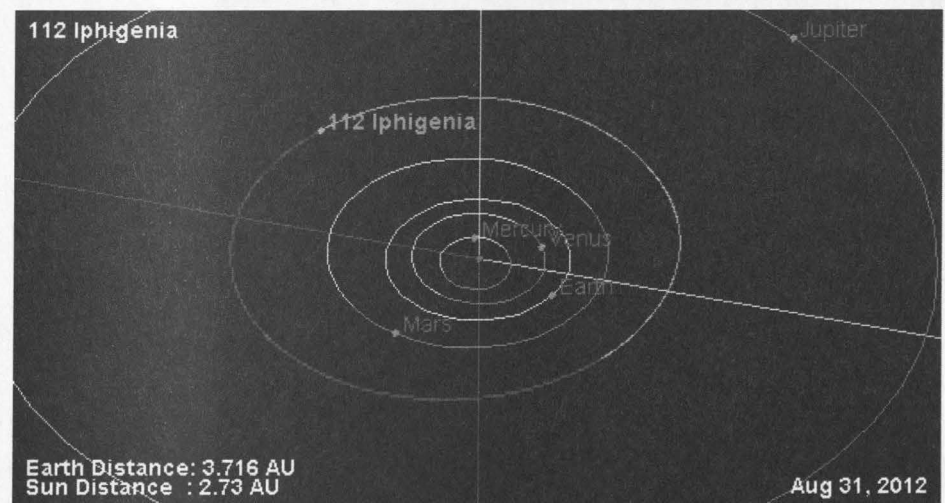
Zanimljiva je etimologija imena Ifigenija (grč. Ἰφιγένεια, lat. Iphigenia). Jedni povezuju prvi dio složenice *Iphi-geneia* s imenom *Jephtha* (Jefta) iz kojega izvode oblik

³ Eurip – morski tjesnac između Beotije i Eubeje.

Iphis. Ifigenija bi dakle značilo »genita ex Iphe«, ili »Jeftina kći«. Ime Jefta, u lat. obliku Iephtae, nalazimo u Vulgati u Knjizi o Sucima (Liber iudicum, 11). Jefta se zavjetovao da će žrtvovati Gospodinu onoga tko prvi iziđe na vrata njegove kuće ako se on vrati kao pobjednik iz boja. Prva mu je izišla u susret njegova kći. I nju je Jefta žrtvovao. Motiv žrtvovanja djeteta nalazimo u Bibliji i u pripovijesti o Abrahamovu žrtvovanju sina Izaka. No Izak nije žrtvovan, Bog je kao žrtvu primio ovna (Genesis, 22). Dakle, očita je sličnost biblijskoga mita o žrtvovanju Jeftine kćeri i Abrahamova sina s Agamemnonovim žrtvovanjem Ifigenije. Ime Ifigenija javlja se i u obliku Ifijanasa (grč. Ἰφιανάσσα, lat. Iphianassa). Kao Ifigenija, i Ifijanasa se izvodi od *Iphis* (za Jephtha) + ἄνασσα (= gospodarica, kraljica). Drugi pak kažu da se ime naše junakinje izvodi od ἰφι, što će reći »silom, nasilu«, jer je Tesej nasilu oteo Helenu i ona je s njim zatrudnjela i rodila kćer. Ima još jedno tumačenje koje prvi dio složenice povezuje s ἰφι-ος »snažan, moćan« te u tom slučaju Ἰφιγένεια znači »ona koja rađa snažnu rasu«; a ime Ἰφιανάσσα bi prema tom tumačenju značilo »moćna kraljica«.

Ifigenija — stijena i asteroid

Osim što je Ifigenijina sudbina inspirirala mnoge umjetnike, u njezinu su čast nazvane i neke prirodne pojave odnosno otkrića. Navest ću ovdje samo dvije znamenitosti: Na Krimu nedaleko od naselja Beregovoj (Kastropol) nalazi se stijena Ifigenija. Kad je godine 1870. otkriven novi asteroid u glavnome asteroidnom pojasu, on je nazvan Ifigenija.

Putanja asteroida 112 Ifigenija i njegov položaj u Sunčevu sustavu

Umjetnička djela inspirirana Ifigenijom

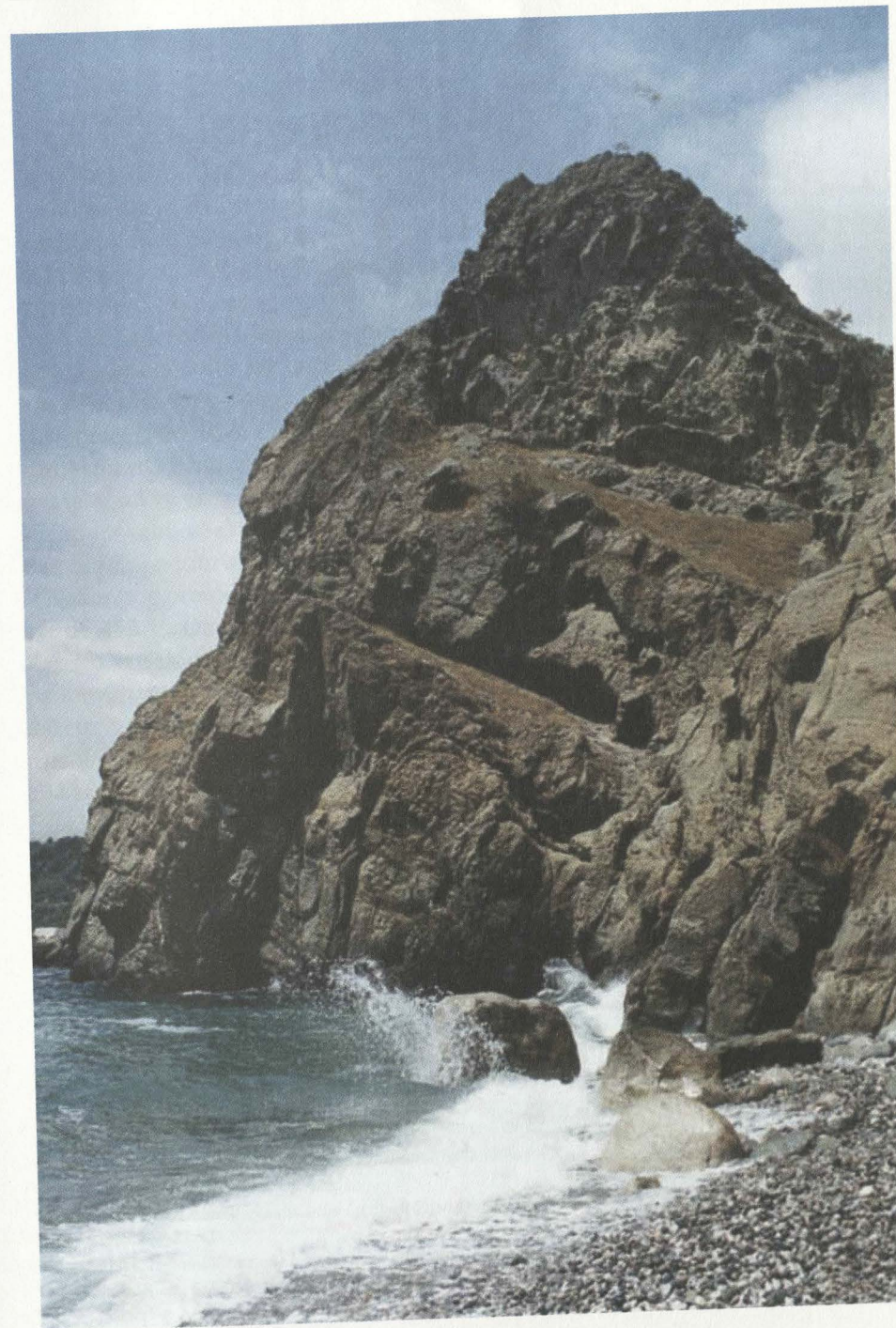
Mnogi su umjetnici riječi, glazbeni i likovni umjetnici bili inspirirani Ifigenijinom tragičnom sudbinom. Navest ću nekoliko poznatijih.

Slike. *Žrtvovanje Ifigenije*, freska u Pompejima, Kuća tragičnoga pjesnika (63—79. po. Kr.), Napulj, Nacionalni arheološki muzej; François Perrier: *Žrtvovanje Ifigenije* (između 1632. i 1633), Dijon, Muzej lijepih umjetnosti; Giambattista Tiepolo: *Žrtvovanje Ifigenije* (1740—1750), Hamburg, privatno vlasništvo; Giambattista Tiepolo: *Žrtvovanje Ifigenije* (1757), Vicenza, Villa Valmarana (freska); Anselm Feuerbach: *Ifigenija u Tauridi* (1862), Darmstadt, muzej; Anselm Feuerbach: *Ifigenija* (1871), Stuttgart, muzej; Valentin Aleksandrovič Serov: *Ifigenija u Tauridi* (1893), Kazan, Državni muzej likovnih umjetnosti Republike Tatarstan.

Drame. a) »Ifigenija u Tauridi« — Euripid: *Ifigenija u Tauridi* (poslije 412. pr. Kr.); Poliid: *Ifigenija* (nije sačuvana); Rinton: *Ifigenija u Tauridi* (fragmentarno sačuvana); Nevije: *Ifigenija* (fragmentarno sačuvana); Samuel Coster: *Ifigenija* (1617); Johann Wolfgang Goethe: *Ifigenija u Tauridi* (1779, verzija u prozi); b) »Ifigenija u Aulidi« — Eshil: *Ifigenija* (fragmentarno sačuvana); Sofoklo: *Ifigenija* (fragmentarno sačuvana); Euripid: *Ifigenija u Aulidi* (406. pr. Kr. ili kasnije); Rinton: *Ifigenija u Aulidi* (fragmentarno sačuvana); Enije: *Ifigenija* (fragmentarno sačuvana); Jean Racine: *Ifigenija* (1674); Johann Christoph Gottsched: *Ifigenija u Aulidi* (1734, prijevod Racinea); Friedrich Schiller: *Ifigenija u Aulidi* (1790, slobodan prijevod Euripida); Mircea Eliade: *Ifigenija* (1941); Gerhart Hauptmann: *Ifigenija u Aulidi* (1943); c) »Ifigenija u Delfima« — Gerhart Hauptmann: *Ifigenija u Delfima* (1941); Ilse Langner: *Ifigenija se vraća kući* (1948).⁴

Opere. Domenico Scarlatti: *Ifigenija u Aulidi* (1713); Christoph Willibald Gluck: *Ifigenija u Aulidi* (1774); Christoph Willibald Gluck: *Ifigenija u Tauridi* (1779); Luigi Cherubini: *Ifigenija u Aulidi* (1877).

Film. Michael Cacoyannis (Μιχάλης Κακογιάννης): *Ifigenija [u Aulidi]* (1977).

Stijena Ifigenija (120 m), Berekovoje (Kastropol), Krim

⁴ I Goethe je namjeravao napisati dramu »Ifigenija u Delfima«; njezin sadržaj, zapravo plan nalazi se u njegovoj knjizi »Putovanje po Italiji«. (Usp. Goethe, *Werke*, Hamburger Ausgabe, Band 11, München, 1982, S. 107–108.)